

СЕКЦІЯ 7

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

**АКСІОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ
КОРЕЛЯТ РЕЗИЛІЄНТНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ****AXIOLOGICAL COMPETENCE AS PSYCHOLOGICAL
CORRELATE OF RESILIENCE OF POLICE EMPLOYEES**

Стаття присвячена вивченню аксіологічної компетентності як психологічного кореляту резилієнтності працівників поліції. Резилієнтність визначено як особистісну якість, що забезпечує здатність запобігати дезадаптації у складних ситуаціях, розвиватися навіть під впливом стресових обставин, попереджати та долати наслідки психотравмуючих впливів. Аксіологічну компетентність визначено як здатність розуміти, цінувати й оцінювати цінності, вибирати дії та приймати рішення, які відповідають цінностям, впливати на свої власні ціннісні орієнтації і поведінку на основі цих цінностей. Показано, що аксіологічна компетентність є системною особистісною якістю. Емпірично обґрунтовано структурно-змістову модель аксіологічної компетентності, яка містить такі елементи: ціннісна рефлексія, ціннісна самореалізація, ціннісна гармонійність, ціннісний розвиток, ціннісна толерантність. Відповідно до цієї структурно-змістової моделі створено опитувальник аксіологічної компетентності. Розроблений опитувальник дає змогу оцінювати аксіологічну компетентність за 5 шкалами: ціннісна рефлексія, ціннісна самореалізація, ціннісна гармонійність, ціннісний розвиток, ціннісна толерантність, а також отримувати її загальний показник. Показано, що психометрична оцінка валідності та надійності опитувальника довела його високу надійність і валідність. За результатами кореляційного аналізу доведено, що всі складові аксіологічної компетентності працівників поліції статистично значуще пов'язані з показниками їх резилієнтності. Як ці показники було вивчено: орієнтацію на виклики й досягнення цілей, самоконтроль і здатність долати труднощі, самоідентифікація, конструктивні копінги, соціальну контактність, оптимальну регуляцію, відкритість життєвому досвіду.

Ключові слова: резилієнтність, цінності, ціннісні орієнтації, аксіологічна компетентність, компетентність, життєтворчість, життєтворчі здібності, працівники поліції, поліцейська, психодіагностика, самореалізація, гармонійність, толерантність, смисл

життя, життєстійкість, цілеспрямованість, особистісне зростання, креативність, рефлексія, самоідентифікація.

The article is devoted to the study of axiological competence as a psychological correlate of the resilience of police officers. Resilience is defined as a personal quality that provides the ability to prevent maladaptation in difficult situations, to develop even under the influence of stressful circumstances, to prevent and overcome the consequences of psycho-traumatic influences. Axiological competence is defined as the ability to understand, appreciate and evaluate values, to choose actions and make decisions that correspond to values, to influence one's own value orientations and behavior based on these values. It is shown that axiological competence is a systemic personal quality. The structural and content model of axiological competence includes the following elements: value reflection, value self-realization, value harmony, value development, value tolerance. In accordance with this structural and content model, the Axiological Competence Questionnaire was created. The developed Questionnaire allows to assess axiological competence by 5 scales: value reflection, value self-realization, value harmony, value development, value tolerance, and also obtain its overall indicator. It is shown that the psychometric assessment of the validity and reliability of the Questionnaire proved its high reliability and validity. As a result of the correlation analysis, it was proved that all components of the axiological competence of police officers are statistically significantly related to their resilience indicators. Indicators of resilience were studied: orientation to challenges and achievement of goals, self-control and ability to overcome difficulties, self-determination and meaningfulness of life, stress resistance, constructive coping, social contact, optimal regulation, openness to life experience.

Key words: resilience, values, value orientations, axiological competence, competence, life-creating, life-creating abilities, police officers, employees of the police, psychodiagnosis, self-realization, harmony, tolerance, meaning of life, hardiness, purposefulness, personal growth, creativity, reflection, self-determination.

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.49>

Большакова А.М.

д.психол.н., професор,
завідувач кафедри психології,
педагогіки та філології
Харківська державна академія культури

Дубінін Д.О.

аспірант кафедри соціології
та психології
Харківський національний університет
внутрішніх справ

Вступ та обґрунтування актуальності дослідження. У сучасному світі, перенасиченому травматичними стресовими ситуаціями та просто несприятливими життєвими обставинами, вивчення резилієнтності як системної особистісної якості, що зумовлює здатність людини долати труднощі й адаптуватися до

змін, набуває все більшої актуальності. Особливої значущості вивчення умов і факторів розвитку резилієнтності набуває для фахівців, чия професійна діяльність відбувається за підвищених вимог до психічних і фізичних можливостей людини, зокрема для працівників Національної поліції України.

Аналіз стану вивченості проблеми резиліентності в сучасній психології дає змогу виокремити два підходи до розуміння сутності цього феномену:

- розуміння резиліентності як певної особистісної якості, що підвищує здатність протистояти впливу важких стресових ситуацій, ефективно адаптуватися до складних життєвих обставин, швидко поновлюватися після пережиття психотравм;

- розгляд резиліентності як динамічного процесу адаптації до складних життєвих ситуацій, пристосування та подолання труднощів, поновлення після негативних впливів [4].

Найбільш евристично цінним з точки зору визначення особистісних ресурсів подолання складних ситуацій слід вважати концепцію резиліентності як системної психічної властивості, що забезпечує витривалість до стресів, здатність швидко й ефективно поновлюватися після переживання психотравмального досвіду, успішно розв'язувати проблеми та конфлікти на життєвому шляху [4].

Відповідно до результатів сучасних досліджень резиліентності одним із найважливіших факторів розвитку або навіть системоутворювальним структурним елементом резиліентності є усвідомлювана та стійка система ціннісних орієнтацій [7–11]. Отже, вивчення ціннісних регуляторів формування, розвитку та підтримки резиліентності особистості є найактуальнішою проблемою сучасної психології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Змістом першого етапу дослідження була побудова теоретичної змістової моделі інтегральної здатності особистості до використання ціннісних механізмів формування, розвитку, підтримки та регуляції резиліентності. Методологічним підґрунтям для побудови цієї моделі було вибрано компетентнісний підхід, у межах якого компетентність розглядається як цілісне багатокомпонентне утворення, що детермінує успішність розв'язання проблемних ситуацій у різних видах діяльності, забезпечує реалізацію відповідних здібностей особистості, актуалізує стан готовності до діяльності, створює оптимальні умови для реалізації зовнішньої та внутрішньої активності, зумовлює перетворення потенційних можливостей особистості в актуальні конкретні досягнення [6]. З урахуванням положень компетентнісного підходу зазначену інтегральну здатність особистості до ціннісної регуляції резиліентності було позначено як аксіологічну компетентність, яку визначено як «здатність розуміти, цінувати й оцінювати цінності, вибирати дії та приймати рішення, які відповідають цінностям, впливати на свої власні ціннісні орієнтації і поведінку на основі цих цінностей» [3, с. 181].

У теоретичному обґрунтуванні змістової моделі аксіологічної компетентності передбачалося, що її структурними компонентами мають бути:

- компетентності в усвідомленні й аналізі цінностей – здатність до саморефлексії у ціннісній сфері, до розуміння того, які особисті та соціальні цінності впливають на життя та яким чином;

- компетентність у вираженні цінностей – здатність виявляти свої цінності у відкритий спосіб через комунікацію з іншими людьми, створення продуктів науки та творчості, громадські проекти, конкретні життєві вибори та дії;

- компетентність у практичній реалізації цінностей – загальна здатність перетворювати свої цінності в конкретні дії та рішення;

- ціннісна конфліктологічна компетентність – здатність регулювати міжособистісні конфлікти, пов'язані з цінностями, знаходити або взаємовигідні рішення, або компроміси;

- компетентність у розв'язанні внутрішньо-особистісних конфліктів у ціннісній сфері – здатність виявляти та в конструктивний спосіб вирішувати ціннісні дилеми;

- компетентність щодо планування та реалізації стратегій і конкретних дій щодо розвитку ціннісної сфери – здатність розвивати та змінювати ціннісні орієнтації відповідно до зміни життєвих обставин і нового досвіду, переосмислювати й переглядати свої цінності впродовж життя;

- толерантність та емпатійність щодо ціннісних розбіжностей – здатність до розуміння та врахування цінностей інших людей, ставлення до інших з повагою і розумінням їхніх цінностей; здатність приймати наявні ціннісні розбіжності;

- здатність до критичного мислення у ціннісній сфері – здатність критично оцінювати цінності, аналізувати інформацію, що впливає на ціннісні переконання [3].

З метою емпіричної верифікації обґрунтованої теоретичної змістової моделі аксіологічної компетентності та забезпечення її відповідним психодіагностичним інструментом на наступному етапі дослідження було здійснено розробку опитувальника аксіологічної компетентності із залученням.

Вибірка емпіричного дослідження була представлена 127 працівниками Національної поліції України віком від 20 до 44 років. Вибір саме цієї професійної категорії для формування вибірки дослідження зумовлений визнанням особливої актуальності вивчення аксіологічної компетентності як ціннісного механізму формування та розвитку резиліентності фахівців, які мають виконувати суспільно важливі функції охорони правопорядку в сучасних надскладних умовах. Для емпіричного визначення структури опи-

тувальника аксіологічної компетентності, а звідси – самого феномену аксіологічної компетентності, було застосовано процедуру факторного аналізу. Оцінка надійності методики здійснювалася через оцінку дискримінативності, внутрішньої узгодженості, внутрішньої консистентності (коефіцієнт Кронбаха) та оцінку надійності за методами розщеплення й ретестової надійності (кореляційний аналіз). Для оцінки валідності розроблюваного опитувальника аксіологічної компетентності використано опитувальник життєтворчих здібностей (А. Большакова) [1].

Структуру остаточного варіанта опитувальника аксіологічної компетентності, для якого було встановлено високі показники дискримінативності та внутрішньої узгодженості, було утворено 5 шкалами, які, відповідно до змісту залучених до них тверджень, отримали такі назви й характеристики психологічного змісту:

- ціннісна рефлексія – високі оцінки за цією шкалою вказують на компетентність в усвідомленні й аналізі цінностей і здатність до критичного мислення в ціннісній сфері;
- ціннісна самореалізація – високі оцінки за цією шкалою відповідають високому рівню компетентності у вираженні цінностей та їх реалізації в практичній діяльності в різних сферах життя;
- ціннісна гармонійність – високі оцінки свідчать про розвинуту здатність до розв’язання внутрішньоособистісних конфліктів у ціннісній сфері;

– ціннісний розвиток – високі оцінки за цією шкалою визначають компетентність у плануванні та реалізації стратегій і дій щодо розвитку ціннісної сфери, ціннісну гнучкість;

– ціннісна толерантність – високі оцінки за цією шкалою вказують на конфліктологічну компетентність щодо міжособистісних конфліктів із предмета цінностей, на толерантність та емпатійність щодо ціннісних розбіжностей у взаємодії з іншими людьми;

– шостий показник був визначений як загальна оцінка аксіологічної компетентності як здатності розуміти, цінувати й оцінювати цінності, вибирати дії та приймати рішення, які відповідають цінностям, впливати на свої власні ціннісні орієнтації та поведінку на основі цих цінностей.

Психометрична оцінка надійності опитувальника аксіологічної компетентності показала високі показники для всіх шкал методики щодо внутрішньої консистентності (значення коефіцієнтів Кронбаха від 0,654 до 0,806 для різних шкал), надійності за методом розщеплення (коефіцієнти кореляції від 0,441 до 0,636 для різних шкал) і ретестової надійності (коефіцієнти кореляції від 0,47 до 0,732 для різних шкал).

Оцінка валідності розроблюваного опитувальника аксіологічної компетентності проводилася шляхом кореляційного аналізу результатів, отриманих за його шкалами, і результатів, отриманих за допомогою опитувальника життєстійкості. Результати кореляційного аналізу показали наявність статистично значущих взаємозв’язків показників зазначених методик (див. рис. 1).

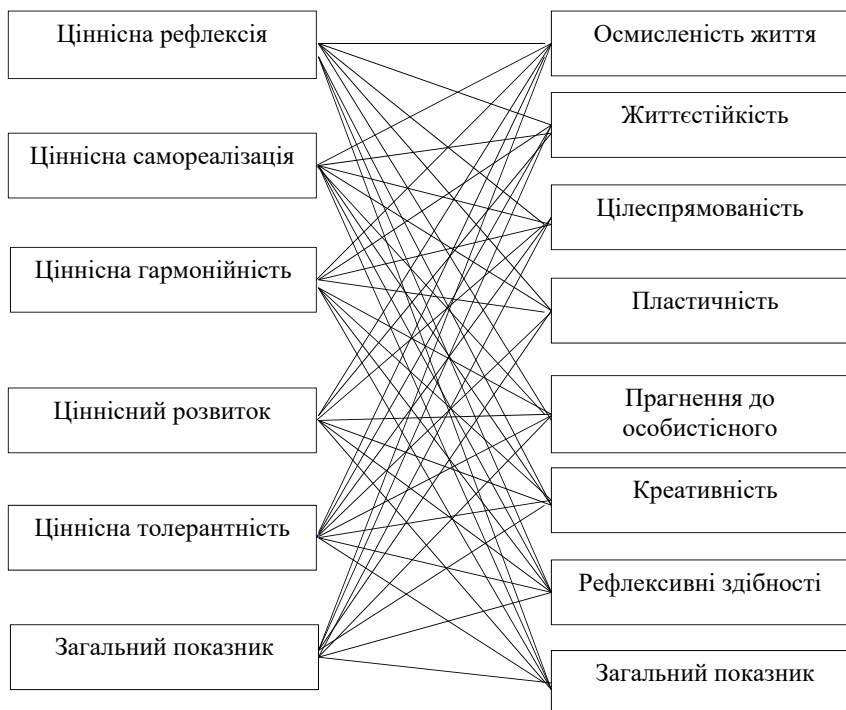

Рис. 1. Кореляційні плеяди показників аксіологічної компетентності та життєтворчих здібностей

Кореляційний аналіз дав змогу встановити прямий статистично значущий зв'язок ціннісної рефлексії та життєтворчих здібностей: осмисленості життя ($r_{xy} = 0,305$); життєстійкості ($r_{xy} = 0,357$); цілеспрямованості ($r_{xy} = 0,333$); пластичності ($r_{xy} = 0,406$); прагнення до особистісного зростання ($r_{xy} = 0,319$); креативності ($r_{xy} = 0,313$); рефлексивних здібностей ($r_{xy} = 0,453$); а також із загальним показником розвитку життєтворчих здібностей ($r_{xy} = 0,387$). Отже, чим більший рівень компетентності щодо усвідомлення й аналізу цінностей ті здатності до критичного мислення в ціннісній сфері мають працівники Національної поліції України, тим вищим є рівень розвитку їх життєтворчих здібностей, які, відповідно до психологічного змісту шкал опитувальника життєтворчості [1], зумовлюють здатність: протистояти життєвим труднощам; формулювати життєві цілі, бути активним, енергійним, рішучим, послідовним і наполегливим у реалізації задумів; бути гнучкими в життєвому плануванні; прагнути до постійного особистісного та професійного зростання, підвищення компетентності в різних сферах життя; робити життя привабливим і цікавим, знаходити щось захоплююче в будь-якій справі; виявляти зацікавленість у розумінні своїх особистісних особливостей.

Статистично значущі прямі кореляційні зв'язки було встановлено між усіма показниками розвитку життєтворчих здібностей поліцейських та їх компетентністю у вимірі ціннісної самореалізації (значущі коефіцієнти кореляції r_{xy} від 0,205 до 0,434 отримані між оцінками ціннісної самореалізації та всіма показниками опитувальника життєтворчих здібностей). Отримані результати дають змогу дійти висновку, що більш життєтворчим поліцейським властивим є вищий рівень розвитку компетентності у виявленні, вираженні цінностей та їх реалізації в практичній діяльності, спілкуванні й інших видах цілеспрямованої активності в різних сферах життя.

Кореляційний аналіз показав наявність статистично значущих зв'язків між рівнем розвитку життєтворчих здібностей і такою складовою аксіологічної компетентності працівників Національної поліції України, як ціннісна гармонійність (значущі коефіцієнти кореляції r_{xy} від 0,235 до 0,461). Такі результати характеризують життєтворчих поліцейських як таких, що мають розвинуту здатність до конструктивного вирішення внутрішньоособистісних конфліктів, спричинених ціннісними дилемами та протиріччями.

Статистично значущі прямі взаємозв'язки (r_{xy} від 0,354 до 0,481) було виявлено між усіма показниками розвитку життєтворчих здібностей та оцінками за шкалою «ціннісний розвиток»

опитувальника аксіологічної компетентності. Отже, працівники Національної поліції України, більш здатні до вільного та творчого проектування й реалізації життєвих проєктів, є компетентнішими у вимірі здатності до планування та реалізації стратегій і дій щодо розвитку ціннісної сфери, розвитку ціннісної гнучкості.

За результатами кореляційного аналізу (рис. 1) було встановлено статистично значущі прямі взаємозв'язки між ціннісною толерантністю як складовою аксіологічної компетентності та розвитком усіх життєтворчих здібностей (r_{xy} від 0,253 до 0,411). Виходячи з отриманих результатів, поліцейських, яким притаманний високий рівень розвитку життєтворчих здібностей, можна охарактеризувати як більш компетентних щодо врегулювання міжособистісних конфліктів, що виникають із предмета ціннісних протиріч, більш толерантних та емпатійних щодо ціннісних розбіжностей у взаємодії з іншими людьми.

Цілком очікуваними виявилися результати кореляційного аналізу, які показали наявність статистично значущого взаємозв'язків загального показника аксіологічної компетентності з рівнем розвитку життєтворчих здібностей працівників Національної поліції України. Отже, високий рівень аксіологічної компетентності як здатності розуміти, цінувати й оцінювати цінності, вибирати дії та приймати рішення, які відповідають цінностям, впливати на свої власні ціннісні орієнтації та поведінку на основі цих цінностей тісно пов'язаний у поліцейських із мистецтвом жити (творчо й активно розроблювати та втілювати проєкт власного життя).

Після отримання даних про високу валідність опитувальника аксіологічної компетентності (див. рис. 1) завданням наступного етапу емпіричного дослідження було вивчення аксіологічної компетентності як гіпотетичного психологічного корелята, а звідти – можливого фактора розвитку резиліентності працівників Національної поліції України.

Вибірку емпіричного дослідження утворили ті самі працівники Національної поліції України, що і на попередньому етапі дослідження.

Для діагностики резиліентності було використано дві методики: шкалу резиліентності CD-RISC-10 та адаптовану україномовну версію опитувальника резиліентності.

Шкала резиліентності CD-RISC-10 є україномовною адаптацією (О. Односталко, З. Кіреєва, Б. Бірон [5]) шкали CD-RISC-10 Дж. Скалі (J. Scali, С. Gandubert) [11], яка дає змогу отримати експрес-оцінку стійкості людини у важких життєвих ситуаціях, її здатності витримувати напругу, адаптуватися, приходити в норму після стресових подій, трагедій або травм.

Адапована україномовна версія опитувальника резиліентності (Е. Грішин) була створена

на основі об'єднання змісту шкали резильєнтності CD-RISC-25 К. М. Коннора (K.M. Connor, J.R. Davidson [8]) та шкали резильєнтності CD-RISC-25 Л. Ван дер Волта (L. van der Walt, S. Suliman, L. Martin, K. Lammers, S. Seedat [12]). Методика дає змогу оцінити резильєнтність за 8 шкалами: орієнтація на виклики та досягнення цілей, самоконтроль і здатність долати труднощі, самодетермінація та осмисленість життя, стресостійкість, конструктивні копінги, соціальна контактність, оптимальна регуляція, відкритість життєвому досвіду.

Результати кореляційного аналізу підтвердили гіпотезу про наявність тісного прямого взаємозв'язку між рівнем розвитку аксіологічної компетентності працівників Національної поліції та всіма показниками їх резильєнтності (див. рис. 2).

Було встановлено кореляційний зв'язок між ціннісною рефлексією як складовою аксіологічної компетентності та всіма показниками резильєнтності: орієнтацією на виклики й досягнення цілей, самоконтролем і здатністю долати труднощі, самодетермінацією та осмисленістю життя, стресостійкістю, конструктивними копінгами, соціальною контактністю, оптимальною регуляцією, відкритістю життєвому досвіду, загальним показником резильєнтності (статистично значущі показники коефіцієнтів кореляції оцінок ціннісної рефлексії з усіма показниками резильєнтності за r_{xy} від 0,316 до 0,412).

Статистично значущий взаємозв'язок було виявлено між усіма показниками резильєнтності та ціннісною самореалізацією – аксіологічною компетентністю у вираженні цінностей через комунікацію, продуктивну діяльність та іншу цілеспрямовану активність (статистично значущі коефіцієнти кореляції оцінок ціннісної самореалізації з усіма показниками резильєнтності за r_{xy} від 0,288 до 0,364).

Виявлено статистично значущі зв'язки між всіма показниками резильєнтності й оцінками досліджуваних за ціннісною гармонійністю – аксіологічною компетентністю щодо вирішення ціннісних дилем і внутрішньоособистісних конфліктів у ціннісній сфері (r_{xy} від 0,314 до 0,423).

Результати кореляційного аналізу показали статистично значущі зв'язки між резильєнтністю та ціннісним розвитком – компетентністю щодо планування та реалізації стратегій і конкретних дій щодо розвитку ціннісної сфери (статистично значущі коефіцієнти кореляції оцінок ціннісного розвитку з усіма показниками резильєнтності за r_{xy} від 0,274 до 0,402).

Показано що психологічним корелятом усіх показників резильєнтності поліцейських є ціннісна толерантність як аксіологічна компетентність щодо врегулювання міжособистісних конфліктів у ціннісній сфері,

демонстрації толерантності, емпатійності та прийняття щодо ціннісних розбіжностей між людьми (r_{xy} від 0,293 до 0,327).

Тісний статистично значущий зв'язок було показано також для всіх показників резильєнтності та загальної оцінки аксіологічної компетентності працівників поліції (r_{xy} від 0,264 до 0,392).

Отже, проведений кореляційний аналіз дає змогу дійти висновку, що компетентність у ціннісній рефлексії може розглядатися як важливий психологічний корелят резильєнтності поліцейських, їх здатності приймати виклики складної життєвої ситуації та орієнтуватися в ній на досягнення важливих життєвих цілей, підтримувати саморегуляцію та виявляти здатність долати життєві труднощі, виявляти високий рівень самодетермінації та зберігати осмисленість життя, демонструвати стресостійкість, вибирати конструктивні моделі копіngu, демонструвати високий рівень здатності до соціальної взаємодії, здійснювати оптимальну саморегуляцію діяльності, бути відкритими життєвому досвіду.

Наявність значної кількості статистично значущих взаємозв'язків показників аксіологічної компетентності з оцінками резильєнтності працівників Національної поліції України дає змогу висунути обґрунтовану гіпотезу, що аксіологічну компетентність можна вважати чинником розвитку резильєнтності, важливим елементом у структурі механізмів її регулювання.

Висновки з проведеного дослідження.

Аксіологічна компетентність працівника поліції являє собою здатність розуміти, цінувати й оцінювати цінності, вибирати дії та приймати рішення, які відповідають цінностям, впливати на свої власні ціннісні орієнтації та поведінку на основі цих цінностей.

Емпірично визначена структурно-змістова модель аксіологічної компетентності містить такі елементи: ціннісна рефлексія, ціннісна самореалізація, ціннісна гармонійність, ціннісний розвиток, ціннісна толерантність, кожен з яких висвітлює аксіологічну компетентність у певному ракурсі.

Відповідно до структурно-змістової моделі аксіологічної компетентності створено описувальний аксіологічної компетентності, який отримав високі показники надійності та валідності.

Вивчення аксіологічної компетентності як гіпотетичного корелята резильєнтності працівників поліції показало наявність статистично значущих взаємозв'язків усіх показників аксіологічної компетентності та резильєнтності поліцейських, що дає змогу припустити можливість вивчення аксіологічної компетентності як чинника розвитку резильєнтності, важливого елемента у структурі механізмів її саморегулювання.

Рис. 2. Кореляційні плеяди показників аксіологічної компетентності та резиліентності

Перспективи подальших наукових пошуків полягають у вивченні детермінуючої ролі аксіологічної компетентності щодо регуляції процесів формування та розвитку резиліентності працівників Національної поліції України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Большакова А. М. Опитувальник життєтворчих здібностей. *Вісник Нац. техніч. ун-ту України «Київський політехнічний інститут».* Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. Київ : ІВЦ «Політехніка». 2010. № 2 (29). С. 70–75.
2. Грішин Е. О. Резиліентність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія.* Вип. 64. 2021. С. 62–81.
3. Дубінін Д. О. Аксіологічна компетентність у структурі резиліентності працівників поліції: концептуалізація поняття. *Габітус: Науковий журнал.* Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. 2023. Випуск 53. С. 178–183.
4. Дубінін Д. О. Резиліентність особистості: структурно-змістовий аналіз феномену та діагностичний інструментарій. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія.* 2023. Вип. 68. С. 34–46.
5. Односталко О. С., Кіреєва З. О., Бірон Б. В. Психометричний аналіз адаптованої версії Шкали резиліентності (CD-RISC-10). *Габітус. Науковий журнал.*

Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій 2020. № 13. С. 110–117.

6. Савченко О. В. Рефлексивна компетентність: методи та процедури діагностики : монографія. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2016. 286 с.

7. Bolton K. The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis. University of Texas at Arlington. 2013. 118 p.

8. Bonnano G.A. Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American psychologist.* 2004. № 59. P. 21.

9. Connor K.M., Davidson J.R. Development of a new resilience scale: the Connor-Davidson Resilience Scale. *Depression and Anxiety.* 2003. № 18. P. 76–82.

10. Neman R. APA's resilience initiative. *Professional psychology: research and practice.* 2005. № 36. P. 227.

11. Scali J., Gandubert C., Ritchie K., Soulier M., Ancelin M-L. Measuring Resilience in Adult Women Using the 10-Items Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). Role of Trauma Exposure and Anxiety Disorders. *PLoS ONE* 7(6): e39879. Epub 2012 Jun 29.

12. van der Walt L., Suliman S., Martin L., Lammer K., Seedat S. Resilience and post-traumatic stress disorder in the acute aftermath of rape: a comparative analysis of adolescents versus adults. *Journal of Child & Adolescent Mental Health.* 2014. 26(3). P. 239–249.